

سیاه‌دانه

به فارسی «سیاه‌دانه» و «سیاه‌تخمه» و در کتب قدیم طب سنتی با نامهای «شونیز» و «شونوز» آمده است. و به عربی آن را «حب السودا» و «کمون اسود» می‌نامند. به فرانسوی *Nigelle cultivee* و *Anis noir* و *Cumin* و *Patte d'araignee* و *noir* و *Cheveux de Venus* و به انگلیسی *Black cumin* گفته می‌شود. گیاهی است از خانواده *Ranunculaceae* جنس *Nigella* و نام علمی آن *Nigella sativa* L. می‌باشد.

گونه *N. sativa* معمولاً گونه‌ای است که کاشته می‌شود و گونه دیگری نیز که در ایران می‌روید و از نظر شکل و خواص مشابه آن است به نام *Nigella arvensis* L. می‌باشد که به فرانسوی *Nigella des champs* و *Nigelle sauvage* و به انگلیسی *Small garden fennel flower* گفته می‌شود.

توضیح: سیاه‌تخمه مزروع (*N. sativa*) که به فرانسوی به زیره سیاه نیز معروف است که البته زیره سیاه نیست، به عنوان ادویه نیز با نام *Toute -epice* و *Poivrette* گفته می‌شود. توجه فرمایید که نام *Toute epice* به گرد میوه گیاه ادویه‌ای دیگری نیز اطلاق می‌شود که نام علمی آن *Pimenta officinalis* است که شرح و خواص آن در مجلات این کتاب تحت نام «فلفل افرنجی» آمده است.

معارف گیاهی، ج 5، ص: 212

مشخصات

1. سیاه‌تخمه مزروع (*N. sativa*) گیاهی است علفی یکساله پوشیده از کرک ظریف با برگهای تقسیم‌شده با بریدگی‌های خیلی عمیق به طوری که برگ را به صورت تعدادی نوار باریک درمی‌آورد. رنگ برگ سبز غباری. گل‌های آن منفرد، برگچه‌های زیر گل درشت به رنگ آبی یا سفید و گلبرگها خیلی کوچک و به شکل سر چپق است. دانه‌های آن کوچک سیاه و وقتی فشار داده شود بوی مطبوعی از آن استشمام می‌شود. و به همین علت سیاه‌تخمه را در بعضی مناطق به عنوان ادویه مصرف می‌کنند.

سیاه‌تخمه مزروع در اغلب مناطق ایران از جمله اراک می‌روید و در اصفهان و سایر مناطق کاشته می‌شود و معمولاً روی نان می‌ریزند.

2. سیاه‌تخمه دشتی یا سیاه‌تخمه وحشی (*N. arvensis*) گیاهی است علفی یکساله خیلی کوتاه. برگهای آن شبیه سیاه‌تخمه مزروع با تقسیمات باریک نخی. گل‌های آن آبی با خطوط سبزرنگ است. دانه آن بیضی، مثلثی‌شکل به رنگ سیاه و به ابعاد 2-1 میلی‌متر می‌باشد.

این گیاه اغلب در مزارع غلات و در نقاط متروک در مناطق اروپا، افریقای شمالی، آسیای صغیر و آسیا می‌روید. در ایران در آذربایجان و در مناطق شمالی ایران در شمال لوشان می‌روید و به‌طور پرورشی نیز کاشته می‌شود.

ترکیبات شیمیایی

از نظر ترکیبات شیمیایی در دانه‌های سیاه‌تخمه مزروع (*N. sativa*) اسانس و یک گلوکوزید سمی به نام ملانتین¹ و یک ماده تلخ غیر متبلور زردرنگ محلول در آب و الکل به نام نیژلین² می‌باشد. مقدار اسانس دانه در حدود 1/5 درصد است و در حدود 35 درصد نیز در دانه روغن ثابت وجود دارد. ملانتین یک ساپونین گلوکوزیدی بی‌شکل است که در آب حل نمی‌شود. به علاوه در دانه در حدود یک

معارف گیاهی، ج 5، ص: 213

درصد ماده‌ای به نام ملانتی‌ژنین³ یافت می‌شود [G. I. M. P].

در دانه سیاه‌تخمه دشتی *N. arvensis* نیز ماده تلخ نیژلین و حدود 25 درصد روغن ثابت و اسانس وجود دارد.

در گزارش بررسی دیگری آمده است که در اسانس سیاه‌تخمه ماده عامل متبلوری به نام نیژلون⁴ وجود دارد.

خواص - کاربرد

در هند سیاه‌تخمه به عنوان محرک، بادشکن، مدر، قاعده‌آور و زیادکننده ترشح شیر تجویز می‌شود. سیاه‌دانه را به منظور کاستن حدت اثر آن با روغن کنجد مخلوط کرده و در استعمال خارجی برای فروکش کردن تاولهای پوست می‌مالند. به علاوه در موارد گزش نیش عقرب نیز می‌مالند، مفید است.

در شبه جزیره مالایا از سیاه‌تخمه مخلوط با داروهای دیگری به صورت ضماد برای آبسه‌ها، روماتیسم، ورم گوش و زخم بینی و سردرد مصرف می‌شود و همچنین از آن محلولی درست می‌کنند که بیماران تب‌دار را با آن کمپرس می‌کنند و یا از آن محلول به صورت غرغره استفاده می‌شود. از سیاه‌تخمه برای ترمیم ضعف بدن و رفع مسمومیت‌های خون و در موارد بزرگ بودن کبد، تهوع، شکم‌درد، یبوست و برای تقویت زنان پس از وضع حمل تجویز می‌شود [برکیل].

از نظر طبیعت سیاه‌تخمه طبق نظر حکمای طب سنتی خیلی گرم و خشک است.

¹ Melanthin.(1)

² Nigelline.(2)

³ Melanthigenin.(1)

⁴ Nigellone.(2)

رنگ تخم سیاه است ولی مغز آن سفید می‌باشد و نیروی داروئی آن تا هفت سال باقی می‌ماند. خواص آن گرم‌کننده است، رطوبتها را خشک می‌کند و اخلاط را اعتدال می‌بخشد و اخلاط غلیظ را رقیق می‌نماید. قاعده‌آور است و ترشح شیر را نیز افزایش می‌دهد. زیاد خوردن آن موجب سقط جنین زنده و مرده می‌شود. در مورد سموم سرد اثر تریاق و ضد سمّ دارد (در اثر وجود ملانتین). در تمام موارد فوق ممکن است از دم‌کرده یا از بخور آن و یا به صورت شیاف با روغن سوسن استفاده می‌شود. برای تسکین سرفه سرد، درد سینه، ناراحتی تنفس (انتصاف نفس)، قی، آشفته‌گی، استسقا، یرقان و ناراحتی طحال، قولنجهای نفخی به صورت خوردن یا ضماد مفید است. اگر

معارف گیاهی، ج 5، ص: 214

هر صبح خورده شود قاعده‌آور است و ترشح ادرار و شیر را زیاد می‌کند و اگر با روغن سرخ شود و خورده شود برای درخشان کردن رنگ صورت خوب است. اگر با سرکه خورده شود برای اخراج اقسام کرم معده نافع است. برای رفع ناراحتی تنفس باید با آب و عسل خورد. خوردن آن با عسل برای خرد کردن سنگ کلیه و مثانه و رفع تبهای مزمنه و سوخته آن برای بواسیر خوب است خصوصاً اگر با ربّ مورد خورده شود. اگر 8-7 عدد از دانه آن را در شیر تازه بخیسانند و پس از یک ساعت آن را بسایند و در بینی کسی که زردی دارد و چشمهای او زرد شده بچکانند بسیار مفید است. و زردی را رفع می‌نمایند. اگر دم‌کرده آن با سرکه مضمضه شود برای درد دندان سرد نافع است و ضماد آن روی پیشانی برای جلوگیری از حدّت زکام و رفع سردرد سرد مفید است. اگر با عسل و روغن خورده شود برای تسکین درد رحم و دردهای پس از زایمان نافع است. و اگر آن را سرخ کرده و کوبیده و با گلاب ضماد درست کنند، برای زخمهای سوداوی پا مجرب است. اگر سرخ‌کرده آن را کوبیده و با روغن زیتون چند جوش بدهند و چند قطره از آن را در بینی بچکانند برای رفع زکام که با عطسه بسیار همراه باشد، مفید است. اسراف در خوردن سیاه‌تخمه در گرم‌مزاجان موجب ورم و دردهای گلو و گرفتگی‌هایی می‌شود از این جهت گرم‌مزاجان باید در سرکه بخیسانند و سپس بخورند. برای کلیه مضرّ است از این نظر باید با کتیرا خورده شود.

مقدار خوراک آن در سردمزاج‌ها تا 8 گرم و در گرم‌مزاج‌ها تا 2 گرم است.

خوردن یا مالیدن روغن آن مخلوط با روغن زیتون و کندر برای افزایش نیروی جنسی بسیار مفید است⁵

⁵ میر حیدر، حسین، معارف گیاهی، 8 جلد، دفتر نشر فرهنگ اسلامی - تهران، چاپ: هفتم، 1385 ه.ش.